

De laatste twaalf verzen van Markus

zijn ze authentiek?

Uit: *The King James Version Defended*, door Edward F. Hills (1912-1981)¹,
hoofdstuk 6: *Dean Burgon*² and the Traditional New Testament Text,
paragraaf 5: *The Last Twelve Verses of Mark*

Alle Schriftaanhalingen komen uit de Statenvertaling 1977. Vertaling, plaatjes en voetnoten door M.V.
Update 9 augustus 2007

Inhoud

- (a) Critici zijn niet in staat een bevredigende theorie te ontwikkelen
 - (b) Oud bewijsmateriaal voor Markus 16:9-20
 - (c) Documenten die Markus 16:9-20 weglaten
 - (d) Negatieve aanwijzingen niet overtuigend
 - (e) Het beweerde verschil in literaire stijl
 - (f) De zogenaamde discrepantie tussen Markus 16:9-20 en Markus 16:1-8
 - (g) Eusebius' Evangelie aan Marinus
 - (h) Ketters aansprakelijk voor de omissie van Markus 16:9-20?
- Eindnoten

Burgons best gekende werk op het gebied van tekstkritiek is zijn verhandeling over *The Last Twelve Verses of Mark*, dat hij publiceerde in 1871, na jaren van voorbereidende studie.⁶¹ Meer dan een eeuw stond dit werk terecht in hoog aanzien bij godvruchtige bijbelstudenten, en zijn fundamentele argumentaties bleven al die tijd onweerlegbaar. In de volgende alinea's zal daarom een inspanning gedaan worden om een samenvatting te geven van Burgons betoog over deze betwiste passage, en zullen we zijn werk up to date brengen door het toevoegen van nieuw materiaal dat ontdekt werd sinds Burgons dagen.

(a) Critici zijn niet in staat een bevredigende theorie te ontwikkelen

“En zij, haastig uitgegaan zijnde, vluchtten van het graf, en beving en ontzetting had hen bevangen; en zij zeiden niemand iets; want zij waren bevreesd” (Markus 16:8).

Alle natuurhistorische critici menen dat met dit vers 8 het authentieke deel van Markus' Evangelie eindigt. Maar, met betrekking tot het Evangelie van Markus, is deze negatieve conclusie het enige punt waarin critici erin slagen het eens te zijn met elkaar. Wanneer we vragen hoe het komt dat Markus' Evangelie eindigt zonder enige vermelding van de post-opstanding verschijningen van Christus, dan beginnen de critici onmiddellijk met elkaar te bekvechten. Meer dan 100 jaar na de publicering van Burgons boek hebben zij over deze kwestie gedebatteerd, en zijn zij, of zelfs maar de meesten van hen, niet in staat gebleken om op te dagen met een theorie die voor allen aanvaardbaar is.

Volgens sommige critici eindigde Markus oorspronkelijk dus met de woorden “want zij waren bevreesd”. J. M. Creed (1930)⁶², bijvoorbeeld, en R. H. Lightfoot (1950)⁶³ hebben betoogd dat alle

¹ Zie: <http://www.revelationwebsite.co.uk/index1/kjvd/kjvdefen.htm>

² John William Burgon (1813 -1888) was a man of tremendous intellect and ranks among men such as Lancelot Andrews (1555 -1626) and Robert Dick Wilson (1856 -1930) in scholarship. He became the Dean of Chichester and has since been known as “Dean” Burgon. Dr. Burgon was contemporary with Westcott and Hort. He was an advocate of the Textus Receptus and was the nemesis of Westcott and Hort's feeble arguments against it. He believed, unlike Westcott and Hort, in basing all conclusions on the solid foundation of facts rather than the sand of theory. He would leave no stone unturned in his quest for truth and no blow undelivered in his defense of it. <http://www.deanburgonsociety.org/>

andere pogingen om te verklaren waarom het Evangelie van Markus hier eindigt hebben gefaald, en dat wij daarom *moeten* geloven dat Markus zijn Evangelie hier opzettelijk besloot. De specialisten die deze zienswijze aanhangen ontwikkelden verscheidene, geavanceerde theorieën om te verklaren waarom Markus zoiets vreemds zou gedaan hebben. Volgens Creed was het verhaal van het lege graf nieuw toen Markus zijn Evangelie schreef, en door te eindigen met het stilzwijgen van de vrouwen, zou Markus aangeven dat dit verhaal nooit eerder was verteld.⁶⁴ Volgens Lohmeyer (1936) was het Markus' bedoeling een hint te geven naar een tweede komst van Christus die zou plaatsvinden in Galilea.⁶⁵ Lightfoot (1937) had een Barthiaanse theorie over deze passage. Hij vond dat door te stoppen in 16:8, Markus de bedoeling had de lezer met een eerbiedig ontzag achter te laten, voorafgaand aan een "gebeurtenis" of "crisis" die "geacht [werd] de eigenschap te bezitten van absolute finaliteit"⁶⁶ (wat dat ook moge betekenen).

Maar de theorie dat Markus zijn Evangelie met opzet eindigde in 16:8 werd nooit algemeen aangenomen, niettegenstaande Creeds en Lightfoots argumenten dat dit de enig mogelijke zienswijze is. Zoals Beach (1959) rechtens waarneemt: "Het lijkt onwaarschijnlijk dat Markus het Evangelie zou willen eindigen bij een melding van vrees [bij de vrouwen], want het hele voornemen en de betekenis van het Evangelie is dat de mens niet behoort te vrez³".⁶⁷ En het is zelfs nog minder waarschijnlijk dat Markus zijn Evangelie besloot zonder enige verwijzing naar de verschijning van de opgestane Christus aan Zijn discipelen. Daarom, zoals W.L. Knox (1942) er ons aan herinnert, zou het ons achterlaten zonder enige vermelding van "het voornaamste punt van zijn Evangelie, en het echte 'happy end' waarop het hele geloof van de Kerk gevestigd is".⁶⁸

Velen van hen die eraan vasthouden dat het Evangelie van Markus eindigt in 16:8 proberen een reden te vinden door te veronderstellen dat Markus ongewild werd verhinderd om zijn Evangelie te beëindigen, misschien door te sterven. "In Rome", merkt Streeter (1924) op, "tijdens het bewind van Nero kon dit gemakkelijk gebeuren".⁶⁹ Maar te veronderstellen dat Markus voortijdig stierf is de verklaringen van Papias, Irenaeus, Clemens van Alexandrië, en Origenes tegenspreken, die zegden dat Markus nog leefde toen hij zijn Evangelie publiceerde. En zelfs indien al deze oude schrijvers fout waren en Markus inderdaad stierf vóór hij zijn Evangelie beëindigde, zouden zijn metgezellen het dan gepubliceerd hebben in een onvolledige staat? Zouden zij er dan niet iets aan toegevoegd hebben uit hun herinneringen over Markus' leringen om de duidelijke leemte te vullen in het verhaal? Enkel door dit te doen konden zij hun respect tonen voor hun overleden vriend.

Vandaar dat het enig overblijvende alternatief voor de critici is dat het originele slotstuk van Markus' Evangelie verdween. Juelicher (1894)⁷⁰ en C.S.C. Williams (1951)⁷¹ suggereren dat het oorspronkelijk verwijderd werd door bepaalde personen die de leer van Christus' opstanding afwezen. Andere specialisten geloven dat het originele slotstuk toevallig is verloren gegaan. Vermits het de laatste pagina was, zo argumenteren zij, kan het gemakkelijk zijn losgeraakt. Maar alhoewel deze theorieën de afwezigheid verklaren van dit "verloren slotstuk" uit *sommige* van de manuscripten, toch kan het moeilijk de volledige verdwijning verklaren uit *alle* bekende kopieën van Markus. Creed (1930) heeft dit reeds jaren geleden benadrukt. "Eens dat het boek in circulatie was zou het slotstuk gekend zijn, en een defectieve kopie kon zonder problemen gecompeteerd worden. Er zou voor het herstel van de complete tekst een overweldigende interesse zijn. Het lijkt daarom beter om de veronderstelde verminking terug te voeren naar het prille begin van de geschiedenis van het boek. Maar hoe vroeger we veronderstellen dat de verminking plaatsvond, hoe groter de waarschijnlijkheid dat de auteur zelf onze verwachting heeft ingelost".⁷²

(b) Oud bewijsmateriaal voor Markus 16:9-20

Dus is het gemakkelijk te zeggen dat het echte deel van Markus' Evangelie eindigt in 16:8, maar het is een moeilijke taak deze stelling te ondersteunen met een bevredigende uitleg over waarom het Evangelie daar eindigt, een taak die zo moeilijk is dat die tot op heden niet werd ingelost. Maar de laatste twaalf verzen van Markus kunnen niet verloochend worden op basis van de kracht van een niet ondersteund argument, zelfs niet als dat afkomstig is van een van de meest eminente specialisten. Omdat deze verzen een enorm gewicht aan getuigenis bevatten dat niet gemakkelijk opzij kan

³ Zie b.v. Markus 4:40; 5:36; 6:50.

geschoven worden. Ze worden in alle Griekse manuscripten gevonden, behalve *Aleph*⁴ en *B*⁵, en in alle Latijnse manuscripten behalve *k*⁶. Alle Syrische versies⁷ bevatten deze verzen, met uitzondering van de Syro-Sinaïticus⁸, en ook de Bohairische versie⁹ bevat het. En zelf belangrijker, ze werden geciteerd als Heilige Schrift door vroege kerkvaders die 150 jaar leefden vóór *B* en *Aleph* werden geschreven, namelijk Justinus Martyrus (ca.150),⁷³ Tatianus (ca.175),⁷⁴ Irenaeus (ca.180),⁷⁵ en Hippolytus (ca.200)⁷⁶. Dus, het vroegste, nog bestaande getuigenis staat aan de kant van die laatste 12 verzen. De kritische bezwaren hiertegen moeten dan wel buitengewoon sterk zijn om deze bewijzen van hun echtheid te ontdoen.¹⁰

(c) Documenten die Markus 16:9-20 weglaten

Zonder twijfel is het sterkste argument tegen de 12 verzen van Markus dat er nog bestaande documenten zijn die ze niet bevatten. In het Apparatus van Legg zijn ze gecatalogeerd als volgt: de Griekse manuscripten *Aleph* en *B*. Het Syro-Sinaïtische manuscript, de Adysh en Opiza manuscripten van de Oud-Gregorische versie, en 8 manuscripten van de Armeense versie. Colwell (1937) echter, heeft deze lijst van Armeense manuscripten verlengd tot 62.⁷⁷

In plaats van Markus 16:9-20 bezit het Oud-Latijnse manuscript *k* het zogenaamde “korte einde” van Markus, dat als volgt leest:

“En alle dingen die ook maar bevolen waren, legden zij bondig uit aan hen die bij Petrus waren; Na deze dingen verscheen Jezus Zelf ook, en van het oosten tot het westen zond Hij door hen de onvervalste prediking uit van eeuwige behoudenis. Amen”.

L, *Psi*, en enkele andere Griekse manuscripten bezitten dit “korte einde”, dat geplaatst is tussen 16:8 en 16:9. P. Kahle (1951) schrijft dat 5 Sahidische manuscripten zowel het “korte einde” bevatten als Markus 16:9-20.⁷⁸ Het “korte einde” wordt ook gevonden in de marges van 2 Bohairische en in 7 Ethiopische manuscripten.

(d) Negatieve aanwijzingen niet overtuigend

Lang geleden demonstreerde Burgon dat dit negatieve bewijs niet overtuigend is. In de eerste plaats toonde hij aan dat er in de vroege Kerk sommigen waren die het moeilijk hadden om Markus 16:9 in overeenstemming te brengen met Mattheüs 28:1, omdat deze twee passages, op het eerste zicht, elkaar zouden tegenspreken. Markus 16:9 zegt dat Christus “des morgens vroeg, op de eerste dag der week” opstond, dat is *zondagmorgen*; terwijl Mattheüs 28:1 lijkt te zeggen dat Jezus opstond “laat na de sabbat”, hetgeen strikt geïnterpreteerd *zaterdagavond* betekent. Het is waar dat Mattheüs’ uitdrukking kan gelezen worden als het *eind* van *zaterdag-nacht* en dan is het probleem opgelost maar er waren blijkbaar vroege christenen die zich dat niet realiseerden.

Markus 16:9

TR: anastas de prói prótè sabbatou ephanè próton maria tè magdalènè ...

Letterlijk: zijnde opgestaan en vroeg op de eerste van de week Hij verscheen eerst aan Maria magdalene ...

SV: En toen *Jezus* was opgestaan, des morgens vroeg, op de eerste *dag* der week, verscheen Hij eerst aan Maria Magdaléna

Mattheüs 28:1

TR: opse de sabbatón tè epiphóskousè eis mian sabbatón èlthen maria è magdalènè ...

Letterlijk: laat in de week begin dageraad in de eerste van de week kwam Maria magdalene ...

SV: En laat *na* de sabbat, toen het begon te lichten, tegen de eerste *dag* der week, kwam Maria Magdaléna, en de andere Maria, om het graf te bezien.

⁴ Aleph (Ⲁ): Codex Sinaïticus.

⁵ B: Vaticanus.

⁶ k: Codex Bobiensis uit ± 400.

⁷ Versies zijn de antieke vertalingen van het Nieuwe Testament (= directe vertalingen uit de grondtekst).

⁸ Oud-Syrische versie, bewaard in de Codex Syro-Sinaïticus.

⁹ Koptische versies worden naar de gebruikelijke dialecten onderscheiden in *Sahidische* en latere *Bohairische* versies.

¹⁰ Zie voor een overzicht van de tekstbronnen van het Nieuwe Testament:

<http://www.verhoevenmarc.be/PDF/tekstbronnen.pdf> .

Eusebius (ca. 325) bespreekt dit probleem uitvoerig in zijn *Evangelie aan Marinus*. Zijn oplossing was in Markus 16:9 een komma te plaatsen na het woordje “opgestaan” en vóór de frase “des morgens vroeg, op de eerste dag der week” als verwijzing naar de tijd waarop Jezus verscheen aan Maria Magdalena, eerder dan het uur aan te wijzen waarop Hij uit de doden opstond.⁷⁹

In de tweede plaats vroeg Burgon aandacht voor het feit dat in vele oude manuscripten van de vier Evangelieën de westerse ordening werd gevolgd. Mattheüs stond eerst geplaatst, daarna Johannes, dan Lukas en tenslotte Markus. Dus werd Markus 16:9-20 dikwijls, en zonder twijfel, op het allerlaatste blad geschreven van het manuscript, en kon het gemakkelijk afscheuren.⁸⁰ Veronderstel dat een vroege christen, die reeds worstelde met het harmoniseren van Markus 16:9 met Mattheüs 28:1, een manuscript zou vinden dat zijn laatste blad met daarop Markus 16:9-20 had verloren, zou zo'n persoon in deze omissie dan niet een gemakkelijke oplossing vinden voor zijn probleem? Hij zou zoals moderne critici kunnen argumenteren dat Markus eindigt bij 16:8 en dat de verzen 9-20 een latere toevoeging waren van het Evangelieverhaal. Zo zou er zich gemakkelijk een tendens kunnen ontwikkeld hebben bij de oude schrijvers om de laatste 12 verzen weg te laten, in het bijzonder in Alexandrië waar de schrijvers gewend waren een kortere lezing te verkiezen en de langere af te wijzen, als zijnde een interpolatie.

(e) Het beweerde verschil in literaire stijl

Eén van de negatieve argumenten van critici is het zogenaamde verschil in literaire stijl die deze laatste 12 verzen onderscheiden van de rest van Markus' Evangelie. Dit argument wordt door critici vandaag nog steeds gebruikt. Zo beweert Metzger (1964) dat in deze verzen “zeventien niet-Markus woorden worden gebruikt op een wijze die niet eigen is aan Markus”.⁸¹ Lang geleden had echter Tregelles (1854) erkend “dat argumenten over *stijl* dikwijls erg bedrieglijk zijn, en dat ze op zichzelf erg weinig bewijzen”.⁸² En Burgon (1871) toonde aan dat dit waar is. In een briljant hoofdstuk van zijn verhandeling over Markus toonde hij aan dat de zogenaamde verschillen in stijl niets te betekenen hebben. Bijvoorbeeld: Meyer (1847) en andere critici hebben er zwaar op gedrukt dat twee typische Markus-woorden, namelijk *euthus* (terstond) en *palin* (weer; andermaal), niet worden gevonden in Markus 16:9-20. Burgon toonde aan dat *euthus* ook niet voorkomt in de hoofdstukken 12 en 13 van Markus, en dat *palin* niet voorkomt in de hoofdstukken 1, 6, 9 en 13. Dus het feit dat deze woorden niet voorkomen in Markus 16:9-20 bewijst niets in verband met de echtheid van deze sectie.⁸³

(f) De zogenaamde discrepantie tussen Markus 16:9-20 en Markus 16:1-8

Meer dan honderd jaar geleden al werd gezegd dat er een discrepantie¹¹ is, een opmerkelijk gebrek aan continuïteit, tussen de laatste twaalf verzen van Markus en de voorgaande acht verzen. Zij zeiden dat Markus 16:9-20 zo radicaal van Markus 16:1-8 verschilt dat het niet kon geschreven zijn door de Evangelist zelf, maar dat het moet zijn toegevoegd door een latere hand. Waarom, vragen de critici, wordt ons niet verteld wat er met de vrouwen gebeurde, en waarom is er geen verslag gedaan van de verschijning van de opgestane Christus aan Petrus en de andere discipelen in Galilea, een ontmoeting die beloofd wordt in Markus 16:7? Deze bezwaren echter zijn niet zo belangrijk als dat ze dat op het eerste zicht lijken te zijn. Want het was uiteraard niet Markus' intentie om aan onze curiositeit te voldoen over de vrouwen of over die ontmoeting van Christus en Zijn discipelen die in vers 7 wordt beloofd. Zijn intentie was het belang te benadrukken van geloof in de opgestane Christus. “*Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal geloofd hebben, zal verdoemd worden. En hen, die geloofd zullen hebben, zullen deze tekenen volgen...*”. Markus slaat alle andere dingen over en concentreert zich op die verschijningen van de Opgestane waarbij in het bijzonder geloof (of ongeloof) is betrokken.

Er is dus niets in deze kritieken die de verdediger van Markus 16:9-20 enige reden geeft tot bezorgdheid. In tegendeel, de critici zelf zijn het die de lasten moeten dragen van hun bezwaren. Zij zijn in hun eigen val gevangen. En indien de laatste twaalf verzen van Markus zo verschillen met wat onmiddellijk vooraf gaat, hoe konden zij dan zijn toegevoegd door een latere hand? Waarom vermeed deze laatste dan niet zulke ‘opvallende contradicties’?

¹¹ Discrepantie: verschil.

Hort¹² beantwoordde deze vraag door te veronderstellen dat een of andere schrijver Markus 16:9-20 heeft ontleend van een verloren document en dat hij het aan Markus' Evangelie toevoegde, zonder enige wijziging.⁸⁴ Evenzo suggereert Streeter dat Markus 16:9-20 oorspronkelijk “een samenvatting [was] die bedoeld was voor catechetische doeleinden; later kwam bij iemand het idee op om het toe te voegen aan zijn exemplaar van Markus, bij wijze van appendix”.⁸⁵ Deze theorie van Hort en Streeter is als verklaring echter verre van bevredigend. Want indien Markus 16:9-20 ontleend werd van een onafhankelijk document, en indien de discontinuïteit tussen deze sectie en de voorgaande verzen zo groot is als men beweert, waarom zijn er dan geen pogingen ondernomen om de discrepantie te verzachten? De manuscripten vertonen geen tekenen van zulke pogingen.

(g) Eusebius' Evangelie aan Marinus

Eusebius (ca. 325) voegde Markus 16:9-20 niet toe aan zijn *canons*, een referentiesysteem dat hij had opgemaakt om de parallelle passages in de Evangeliën gemakkelijker te vergelijken. Dit betekent echter niet noodzakelijk dat Eusebius deze laatste twaalf verzen afwees. Burgon toonde dit aan in zijn studie over Eusebius' *Evangelie aan Marinus*. De relevante gedeelten van dit Evangelie werden door Burgon vertaald, als volgt:

“Hij die de hele passage kwijt wil, zal zeggen dat ze niet voorkomt in alle kopieën van Markus' Evangelie: de accurate kopieën *omschrijven* in alle gevallen *het einde* van Markus' verhaal met de woorden van de jonge man die aan de vrouwen verscheen en zei: ‘Weest niet verbaasd; gij zoekt Jezus de Nazaréner...’ [vs. 6], waaraan de Evangelist toevoegt: ‘En zij, haastig uitgegaan zijnde, vluchtten van het graf, en beving en ontzetting had hen bevangen; en zij zeiden niemand iets; want zij waren bevreesd’ [vs. 8]. Met deze woorden wordt in haast alle kopieën van het Evangelie volgens Markus *het einde omschreven*. Wat volgt (hetgeen zelden werd tegengekomen, en enkel in sommige kopieën, zeker niet in alle) kan gemist worden.

Maar een ander, die in geen geval iets wat bestaat durft af te wijzen, onder welke omstandigheid ook, zal zeggen dat hier twee lezingen zijn (zoals zo dikwijls elders het geval is) en dat *beide* moeten aangenomen worden, - omdat men bij de getrouwen en vromen, deze lezing niet méér erkent dan gene, of gene méér dan deze”.^{86 13}

Deze passage van Eusebius werd herhaald door Hiëronymus (ca. 400), Hesychius van Jeruzalem (ca. 430), en Victor van Antiochië (ca. 550). Op basis hiervan beweren moderne critici dat Eusebius de laatste twaalf verzen van Markus afwees, maar dat is ronduit een overdrijving. De tweede alinea van deze passage toont aan dat Eusebius Markus 16:9-20 op zijn minst als mogelijk echt beschouwde. De woorden van Eusebius “de accurate kopieën” en “haast alle kopieën” worden door critici geïnterpreteerd als dat volgens hem het Evangelie eindigt bij vers 8. Maar Burgon wees erop dat Eusebius dit niet zegt. Eusebius zegt dat de accurate kopieën *het einde omschrijven* in 16:8 en dat in haast alle kopieën *het einde werd omschreven* op dat punt. Wat bedoelde Eusebius met deze ongebruikelijke uitdrukking? De uitleg van Burgon lijkt de enig mogelijke.

Burgon herinnert zijn lezers eraan dat het de gewoonte was, ten minste in de latere periode van de manuscripten, om in de nieuwtestamentische manuscripten een begin en eind aan te geven van een Schriftuurlijke les die geselecteerd werd om gelezen te worden in de aanbiddingsdiensten van de Kerk. Het begin van zo'n les werd gemarkeerd met het woord ‘begin’ (Grieks *arche*), geschreven in de marge van het manuscript, en aan het eind van de lezing kwam het woordje ‘einde’ (Grieks *telos*), geschreven in de tekst. Burgon argumenteerde dat deze praktijk erg vroeg begon en dat het dit was waarnaar Eusebius verwijst wanneer hij zei dat de meest accurate kopieën en haast alle kopieën *het einde omschrijven* bij Markus 16:8. Eusebius sprak niet over het eind van het Evangelie van Markus, maar van het liturgische teken, weergegeven aan het eind van een Schriftuurlijke les. Hij zegt eenvoudig dat het liturgische teken *einde (telos)* aanwezig was na Markus 16:8 in vele van de manuscripten die hem bekend waren.⁸⁷

¹² Lees over Hort en Westcott op <http://www.verhoevenmarc.be/PDF/Westcott-Hort-Carter.pdf>. Op hun tekst zijn de meeste moderne (na 1881) bijbels gebaseerd (zoals de NBG-bijbel) en vandaar dat deze zoveel corrupties bevatten. Zie hiervoor verder: <http://www.verhoevenmarc.be/bijbelcorrupties.htm>

¹³ Zie de tekst van Eusebius' Evangelie aan Marinus hier:

http://www2.unil.ch/cyberdocuments/pratique/acces/theologie/these_Zamagni_basseResolution.pdf

Dit kan verklaren waarom sommige van de nieuwtestamentische documenten Markus 16:9-20 weglaten. Het kan zijn dat een schrijver na Markus 16:8 het liturgische teken *telos* zagen staan en dat hij het verkeerdelijk interpreteerde als dat Markus' Evangelie daar eindigde, en dat hij daarop zijn pen neerlegde. En dat zou in het bijzonder kunnen gebeurd zijn indien het laatste blad, met daarop Markus 16:9-20, per ongeluk was afgescheurd. "Uiteraard", zegt Burgon, "het zal *soms* zijn gebeurd dat Markus 16:8 geschreven werd op de achterkant van het voorlaatste blad van het manuscript. En we moeten maar veronderstellen dat in het geval van zo'n codex het volgende en laatste blad mankeerde - (en dit is werkelijk gebeurd met een van de codices in Moskou) - en wat anders *zou* het gevolg daarvan kunnen zijn als een kopiist aan de woorden kwam: WANT ZIJ WAREN BEVREESD. EINDE? De kopiist zou het Evangelie van Markus daar tot een eind gebracht hebben, *uiteraard*."⁸⁸

Eens dat deze omissie van Markus 16:9-20 was gemaakt, zou die graag aanvaard worden door vroege christenen die er moeite mee hadden Markus 16:9 te harmoniseren met Mattheüs 28:1. Burgon merkt op: "Dat er, in erg vroege tijden, sommigen gevonden werden die graag berustten in deze omissie, en die het verminkte Evangelie graag verspreidden - (critici of commentators die in niets zo vastbesloten zijn dan het zich schikken naar ogenschijnlijke discrepanties in de Evangelieverhalen) - lijkt me helemaal niet onwaarschijnlijk".⁸⁹

Burgon suggereerde ook dat wanneer Hiëronymus en andere latere schrijvers Eusebius' *Evangelie aan Marinus* kopieerden, zij daarmee in feite een verloren verhandeling van Origenes (ca. 230) kopieerden, want Eusebius had dit gekopieerd voor zijn Evangelie,⁹⁰ en dat dit een van de erg weinige dingen was waarmee Westcott en Hort geneigd waren met Burgon in te stemmen.⁹¹ Indien deze suggestie correct is, en Origenes de originele auteur was van het *Evangelie aan Marinus*, dan zijn de consequenties voor de tekstkritiek erg belangrijk. Omdat alle documenten die Markus 16:9-20 overslaan in zekere zin verbonden zijn met Alexandrië of Caesarea, de twee locaties waar Origenes, de grote tekstcriticus van de oudheid, leefde en werkte. De afwezigheid van Markus 16:9-20 in deze documenten, en de twijfels die Eusebius erover lijkt gehad te hebben, kunnen allemaal te wijten zijn aan een beoordelingsfout van Origenes.

(h) Kettters aansprakelijk voor de omissie van Markus 16:9-20?

Burgon stierf in 1888, te vroeg om ons het voordeel te geven van zijn commentaar over een ontwikkeling die plaatsvond kort voor zijn dood, namelijk de ontdekking in 1884 van het apocriefe *Evangelie van Petrus* in een graftombe te Akhmim in Egypte.⁹² Als Burgon langer geleefd had dan zou hij het niet nagelaten hebben te wijzen op de ware betekenis van de overeenkomst van dit *Evangelie van Petrus* met het Oud-Latijnse Nieuwe Testament manuscript "k" in het laatste hoofdstuk van het Markusevangelie.

Volgens moderne specialisten werd het originele *Evangelie van Petrus* geschreven omstreeks 150 n.C. door docetische¹⁴ kettters die de realiteit van Christus' lijden en de realiteit van zijn menselijk lichaam ontkenden. Deze valse leer wordt onderscheiden in het verslag dat dit apocriefe geschrift geeft van Christus' kruisiging. Daarin wordt gezegd dat wanneer de Heer aan het kruis hing, de goddelijke Christus naar de hemel ging en enkel de lichamelijke Jezus overliet om te lijden en sterven.

"En de Heer riep luid zeggende: Mijn kracht, mijn kracht, gij hebt mij verlaten. En toen hij dit zei, werd hij opgenomen".⁹³

Ook het verslag dat het *Evangelie van Petrus* geeft over de opstanding van Christus, is uniek docetisch.

"... en zij zagen de hemelen geopend en twee mannen daalden af, in een groot licht, en kwamen neer bij het graf ... en het graf werd geopend, en de beide jonge mannen gingen binnen ... en terwijl zij hen nog de dingen vertelden die zij hadden gezien, zagen zij drie mannen buitenkomen en twee van hen ondersteunden de andere, en een kruis volgde achter hen. En van de twee zagen zij dat hun hoofden tot de hemel reikten, maar dat van hem, die door hen geleid werd, oversteeg de hemelen. En zij hoorden een stem uit de hemelen zeggen: Hebt gij gepredikt tot hen die slapen? En een antwoord werd gehoord van het kruis, zeggend: Ja".⁹⁴

¹⁴ Docetisme: opvatting dat Christus slechts in schijn de menselijke natuur heeft aangenomen. (Encarta 2002).

In het Evangelie van Markus geeft het Oud-Latijnse nieuwtestamentische manuscript “*k*” ons een ketters, docetisch verslag over de opstanding van Christus dat lijkt op dat in het apocriefe *Evangelie van Petrus*. In Markus 16:4 wordt in manuscript *k* als volgt weergegeven:

“Plotseling, bovendien, op het derde uur van de dag, viel er duisternis op de hele wereld, en engelen daalden af uit de hemel, en toen de Zoon van God opstond in helderheid, stegen zij gelijk met hem op, en terstond was het licht”.⁹⁵

Door specialisten wordt algemeen aangenomen dat *k* een oude vorm van de Oud-Latijnse versie vertegenwoordigt, die zoals het *Evangelie van Petrus*, uit de 2de eeuw dateert. Als dat zo is, dan wordt door het feit dat *k* overeenkomt met het *Evangelie van Petrus* in het geven van een docetisch verslag over de opstanding van Christus, aangetoond dat Irenaeus (ca. 180) juist was met te wijzen op de bijzondere band tussen het Evangelie van Markus en het docetisme. Deze oude kerkvader observeerde dat docetische ketters “die Jezus scheiden van Christus, beweerend dat Christus niet in staat was te lijden, maar dat het Jezus was die leed”, het Evangelie van Markus prefereerden.⁹⁶

Nu, in Markus 16 bevat het Oud-Latijnse *k* een tekst die door docetische ketters werd vervalst en die, zoals de auteur van het apocriefe *Evangelie van Petrus*, de realiteit van Christus’ lijden en Zijn menselijke lichaam ontkennen. En ditzelfde *k* laat ook de laatste twaalf verzen van Markus weg, en substitueert in hun plaats het zogenaamde “korte einde”, dat de post-opstanding verschijningen van Christus weglaat:

“En alle dingen die ook maar bevolen waren, legden zij bondig uit aan hen die bij Petrus waren; Na deze dingen verscheen Jezus Zelf ook, en van het oosten tot het westen zond Hij door hen de onvervalste prediking uit van eeuwige behoudenis. Amen”.⁹⁷

Passen deze feiten niet perfect bijeen en verklaren ze elkaar niet? Dezelfde docetische ketters die knoelden met het eerste stuk van Markus 16 in manuscript *k* hebben ook het tweede deel van Markus 16 ingekort, in hetzelfde manuscript. Zij vonden kennelijk dat in de laatste 12 verzen van Markus een te grote nadruk werd gelegd op de lichamelijke verschijningen van Christus aan Zijn discipelen. Zij wezen daarom de laatste verzen van Markus af en substitueerden een “kort einde” uit hun eigen bedenkselen, een docetisch slot waarin Christus’ post-opstanding verschijningen haast geheel werden geëlimineerd.

Behalve deze doceten, die het slot van Markus inkortten, waren er ook nog andere ketters, waarschijnlijk gnostici¹⁵, die het uitbreidden door na Markus 16:14 een toevoeging in te lassen die bekend was bij Hiëronymus (415)⁹⁸ en die als volgt verschijnt in *Codex W*:

“En zij antwoordden en zeiden: ‘Deze eeuw van wetteloosheid staat onder Satan, die niet toestaat dat de waarheid Gods over de onreine dingen van de geesten heerst. Openbaar daarom nu uw gerechtigheid’. Zo spraken zij tot Christus. En Christus antwoordde hen: ‘De termijn van de jaren van Satans dominantie werd vervuld, maar andere verschrikkelijke dingen komen eraan. En voor hen die gezondigd hebben werd ik overgeleverd aan de dood, opdat zij zouden terugkeren tot de waarheid en niet meer zouden zondigen, opdat zij mogen erven de geestelijke en onverderfelijke heerlijkheid van gerechtigheid die in de hemel is’”.⁹⁹

Vandaar dat naast de gevallen die Dean Burgon zo bekwaam besprak, het geknoei van ketters een van de factoren moet geweest zijn die de omissie van Markus 16:9-20 hebben veroorzaakt in de enkele Nieuwe Testament documenten die deze passage weglaten.

We zien dan dat gelovige specialisten, die de laatste twaalf verzen van Markus als zijnde echt aanvaardden, veel redelijker zijn dan naturalistische specialisten die ze afwijzen. Want er zijn vele redenen waarom deze verzen werden weggelaten in die enkele Nieuwe Testament documenten die ze weglaten, maar geen reden werd er uitgevonden die op bevredigende wijze kan verklaren hoe een hypothetisch “verloren einde” van Markus kon verdwenen zijn uit alle bestaande Nieuwe Testament

¹⁵ Aanhangers van de gnostiek of het gnosticisme: (v. Gr. gnosis = inzicht, kennis), verzamelnaam voor een pluriforme godsdienstig-wijsgerige stroming, die vooral in de eerste eeuwen n.C. grote betekenis had, maar ook later momenten van herleving kende. De aanhangers streefden naar het heil door geheime, alleen voor ingewijden gereserveerde kennis (gnosis). Deze kennis heeft betrekking op het goddelijke en bovenaardse machten, maar is ook inzicht in het wezen van de mens. Het ontvangen van de gnosis is iemands geestelijke opstanding uit de doden. De geest moet zich van de gebondenheid aan het lichaam bevrijden. (Encarta 2002).

documenten, en evenmin hoe de auteur van Markus' Evangelie het incompleet kon hebben gelaten, zonder enig einde.

Soms wordt er gezegd dat de laatste twaalf verzen niet echt belangrijk zijn, zodat het weinig verschil zou uitmaken of ze worden aanvaard of afgewezen. Dit echter is nauwelijks het geval. Want Markus 16:9-20 is de enige passage in de Evangeliën die specifiek verwijst naar het onderwerp dat vandaag zovelen bezig houdt, namelijk tongen, genezingen en andere bijzondere gaven. Het laatste vers in deze passage is bijzonder beslissend (Markus 16:20). Hier zien we dat de wonderen die door onze Heer werden beloofd, tot doel hadden de prediking te bevestigen van het goddelijke Woord door de apostelen. Uiteraard hielden deze tekenwonderen dan ook op na de dood van de apostelen. Vandaag hebben wij die tekengaven niet meer nodig. De Bijbel is nu het genoegzame wonder. En als we deze hoge kijk op de Bijbel accepteren, kunnen we niet veronderstellen dat het slotstuk van een van de Evangeliën volledig verloren is gegaan.

Eindnoten

- 61 *The Last Twelve Verses Of The Gospel According To St. Mark*, by John W. Burgon, Oxford and London: Parker, 1871. Reprint, The Sovereign Grace Book Club, 1959.
- 62 "The Conclusion of the Gospel According to S. Mark," by J. M. Creed, JTS, vol. 31 (1930), pp.80-85.
- 63 *The Gospel Message Of S. Mark*, by R. H. Lightfoot, Oxford: Clarendon Press, 1950, pp.80-85.
- 64 JTS, vol. 31 (1930), p.180.
- 65 *Galilaea und Jerusalem*, E. Lohmeyer, Goettingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1936, p.77.
- 66 *Locality And Doctrine In The Gospels*, by R. H. Lightfoot, New York: Harper, 1937, p.77.
- 67 *The Gospel Of Mark*, by Curtis Beach, New York: Harper. 1959, p.118.
- 68 "The Ending of St. Mark's Gospel," by W. L. Knox, HTR, vol. 35 (1942), p.22.
- 69 *The Four Gospels*, Streeter, p.344.
- 70 G. A. Juelicher, *An Introduction To The New Testament*, trans. by J. P. Ward, New York: Putnam's 1904, p.328.
- 71 *Alterations To The Text, etc.*, p.45.
- 72 JTS, vol. 31 (1930), p.176.
- 73 MPG, vol. 6, col. 397.
- 74 *Tatians Diatessaron*, Preuschen, p.239.
- 75 MPG, vol. 7, col. 879.
- 76 Funk, *Didascalia, etc.*, vol. i, p. 460, vol. ii, p.72.
- 77 *The Journal Of Religion*, vol. 17 (1937), p.50.
- 78 JTS, n. s. vol. 2 (1951), p.57.
- 79 *Last Twelve Verses Of Mark*, Burgon, pp. 44-46, 265-266. Reprint, pp.345-346.
- 80 Idem, pp.239-240; Reprint, 319-320.
- 81 *Text Of The New Testament*, Metzger, p.227.
- 82 *Account Of The Printed Text*, Tregelles, p.256.
- 83 *Last Twelve Verses Of Mark*, pp.142-190. Reprint, pp.222-270.
- 84 *N. T. In The Original Greek*, vol. 2, Appendix, p.51.
- 85 *Four Gospels*, pp.350-351.
- 86 *Last Twelve Verses Of Mark*, pp. 232-235, Reprint, pp.312-315.
- 87 Idem, p.237. Reprint, p.317.
- 88 Idem, p.240. Reprint, 320.
- 89 Idem, p.227. Reprint p.307.
- 90 Idem, p.235-236. Reprint, p.315-316.
- 91 *N. T. In The Original Greek*, vol. 2, Appendix, p.32.
- 92 *The Apocryphal New Testament*, by M. R. James, Oxford: Clarendon Press, 1926, p.90.
- 93 Idem, p.91.
- 94 Idem, p.92.
- 95 Souter, 1947,
- 96 MPG, vol. 7, Adv. Haer. III, 11, 7.
- 97 Legg, 1940.
- 98 MPL, vol. 23, col. 576, (Dialogus contra Pelagianos).
- 99 Souter, 1947.